

Enhetsportot och frimärket

Av Ernst Grape.

I mitten av förra århundradet infördes inom postväsendet ett nytt system vid bestämmandet av den avgift, som skall upptas för brevs befordran med posten. Systemet, som vanligen benämns enhetsportot, tillämpas fortfarande icke blott inom de skilda ländernas postverk utan även i den internationella postutväxlingen. Världspostföreningen, som stiftades 1874 och som omfattar alla postverk i världen, gick nämligen omedelbart in för enhetsportot.

Dess betydelse kan inte överskattas och den är fortfarande lika stor den dag som är. Någon ändring kan icke tänkas.

Enhetsportot innebär, att ett brev befordras mot samma porto oberoende av befordringsvägens längd. Det låter så enkelt men har dock få motsvarigheter på andra områden och när det infördes var meningarna delade. Det bör dock sägas här, att det var den ekonomiska risken, som vållade motståndet. Enhetsportots fördelar för både allmänheten och postverket kunde icke förnekas.

Förut beräknades brevportot efter befordringsvägens längd och det föreföll ju som det enda riktiga. I Sverige gjorde Rådet redan 1636 det uttalandet, att "postlönen skall icke stegras för högt och icke lika för brev, som skola studsa på 10 eller 20 mil, som om det drages 50 eller 60 mil". Denna princip tillämpades i alla länders postverk ända tills enhetsportot infördes i mitten av 1800-talet.

Det fanns ingen anledning göra invändning häremot. Vilket fortskaffningsmedel man än använder vid resa, blir biljetterna dyrare ju längre man reser. Detsamma gäller taxa för varusändning. Här kan dock i förbigående erinras om att vi i Sverige har enhetsporto även för paket. Ett vid postanstalt i Stockholm inlämnat t. ex. 10-kilospaket drar samma avgift, oberoende av om det är adresserat till Uppsala eller Haparanda. Kan annat trafikföretag uppvisa något liknande?

Ett efter avståndet beräknat brevporto medförde stora olägenheter. Visserligen hade man avståndsgrupper t. ex. högst 5 mil, över 5—10 mil osv., men det var dock svårt för korrespondenterna att hålla reda på avgifterna, eftersom de blev olika på varje ort. I Sverige fanns vid tiden för enhetsportots införande omkring 125 postanstalter. Det er-

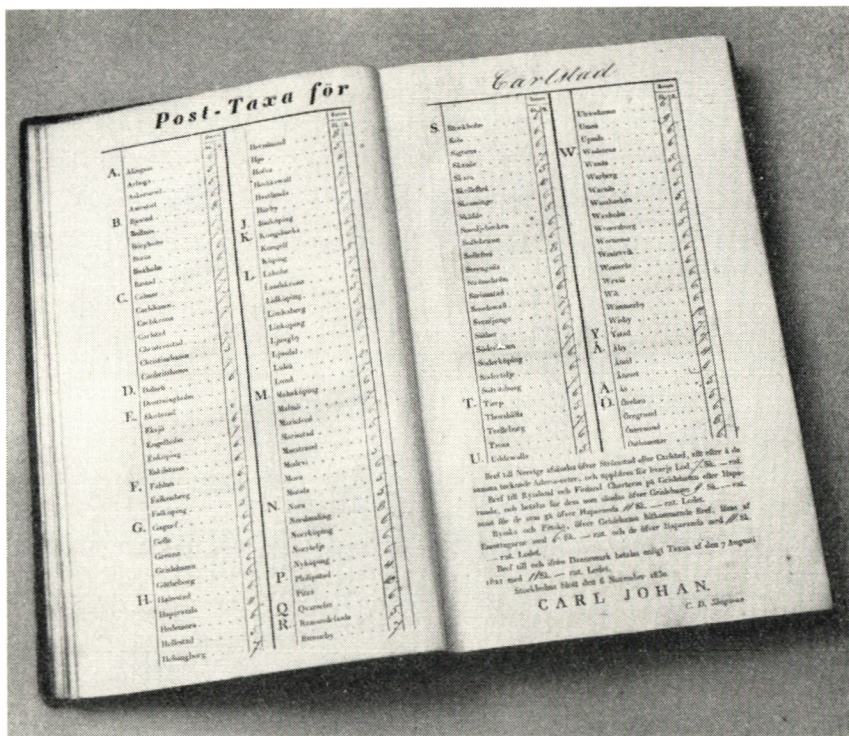

Bild 1. 1830 års posttaxa för Karlstad. I Postmuseum.

fordrades därför lika många brevtaxor. När en ny postanstalt inrättades, blev det således nödvändigt att upprätta en taxa för denna och att genom skrivelser underrätta alla förutvarande postanstalter om vilken avgift de skulle uppta för brev till den nya.

När riksdagen ändrade brevvavgiften — vilket hände några gånger under de 200 åren — måste nya taxor utarbetas. Anläggning av nya vägar kunde även inverka. Att detta medförde betydande arbete kan man se t. ex. av en skrivelse, där en person klagar över att han icke fått någon ersättning för att han ägnat ett och ett halvt år till utarbetande av 1747 års taxa.

Dessa svårigheter, andra att förtiga, slapp man medelst införandet av enhetsporto. Detta användes första gången i England, där det tillämpades från 1840. Upphovet kom från en skrift om en en-penny-reform, som framlades av Rowland Hill.

Denne var ursprungligen pedagog. Han hjälpte vid mycket unga år till vid en skola, som fadern inrättat, och uppsatte senare tillsammans med en broder en egen skola. I denna tillämpades moderna idéer: största möjliga självverksamhet, studier på egen hand och fysisk utbildning. Det kan erinras om att under åren 1830—1846 fanns en "Hillska skolan" i Barnängen i Stockholm.

Rowland Hill kom dock snart in på andra banor och sin livsgärning ägnade han åt postverket. Visserligen mötte hans förslag om ett enhetsporto på en penny, gällande över hela riket, motstånd hos myndigheterna, men sedan förslaget gått igenom och dess fördelar blivit tydliga, blev Hill en mycket populär person och mycket ärad. Bland annat blev han adlad, fick en nationalbelöning och ålderspension.

Hills motivering för enhetsportot är fullt riktig. Han påpekade, att ett brevns behandling å inlämnings- och utdelningspostanstalterna drar den största kostnaden och denna är densamma oberoende av den väglängd brevet skall befordras. Kostnaden för befordringen är däremot relativt obetydlig, emedan varje brev då icke behandlas enskilt för sig. Kostnaden bör därför slås ut på alla de tusentals brev, som befordras med samma lägenhet.

Vid den tid Hill framträdde var brevportot i England osedvanligt högt, "den högsta portotariff postväsendets historia har att uppvisa". Det har berättats om ett tillfälle, då en nära anhörig icke kunde underättas om ett dödsfall, emedan pengar icke fanns till brevporto. En undersökning visade även, att en mycket stor procent, förmodligen större delen av de brev, som skrevs i England, gick postverket förbi. Man anlidade forvagnar, järnvägen osv.

En nedgång från detta höga porto till en penny måste givetvis till att börja med verka ogynnsamt på postverkets ekonomi. Så blev också fallet under åtskilliga år, men skriftväxlingen visade en stark stegring och ingen ville överge enhetsportot. Det infördes i det ena landet efter det andra.

I Sverige vidtogs reformen jämförelsevis sent. Det var frågans ekonomiska sida, som föranledde, att avgörandet fördröjdes. Och dock var den ekonomiska risken här ganska ringa. Avgifterna kunde näppeligen anses särskilt höga. I Sverige infördes ett medelporto, vilket innebar, att portot sänktes på de längsta avstånden, men höjdes på de kortare avstånden. Endast en ringa procent av breven tillhörde den senare kategorin.

Första gången frågan om enhetsportot kom upp i Sverige så att säga officiellt var i en motion i bondeståndet vid riksdagen 1847/48. Motionär var Peter Mårtensson från Jönköpings län. Han föreslog, att portot skulle sättas först till 4 à 5 skilling banco för att efter hand som rörelsen ökade sänkas tills man kom ned till 2 skilling. Utskottet ställde sig icke avvisande till själva idén men saknade uppgifter om huru enhetsportot verkat i andra länder. En minskning i postverkets inkomster var betänklig. Utskottets yttrande var därför avstyrkande och motionen avslogs.

Det var första rondan, men frågan föll framåt. Mårtensson återkom vid nästa riksdag, 1850/51. Han föreslog nu ett medelporto på 4 skilling utan ytterligare nedsättning och framhöll "den viktiga reformen att med stämplat papper kunna frankera brev". Vid sistnämnda riksdag avgavs även tre andra motioner i ämnet. Av dessa förtjänar att särskilt nämnas Per Muréns i Gävle med "sakrika data och genomtänkt argumentation", som det heter i Aftonbladet. Pressen visade frågan stor uppmärksamhet.

I Muréns motion liksom i de andra föreslogs enhetsporto på 4 skilling. Murén nämner även "brevmärken efter engelsk modell".

Samtliga motioner avstyrktes av utskotten (bevillnings- och ekonom-) naturligtvis av ekonomiska skäl. Det föreslogs dock att ständerna skulle hos K. Maj:t begära utredning genom poststyrelsen.

Frågan debatterades grundligt i de fyra stånden. Därunder fälldes yttranden, som man näppeligen trott sig kunna få höra i denna församling för icke mer än 100 år sedan. Så ansåg en talare hos ridderskapet och adeln det ovisst om ökad brevskrivning mer bidrog till tidens förspillande eller till dess nyttiga användande. Samme talare nämnde även om den ökade förbrukningen av papper och bläck, pennor och lack.

Här må även för kuriositetens skull nämnas ett par andra yttranden, som gjordes i riksdagen under behandlingen av enhetsportofrågan.

En talare hade tydligen fäst sig vid Hills uttalande om kostnadernas fördelning och hade försökt beräkna kostnaden för brevs transport. Resultatet hade blivit "384/1200-dels runstycken per lod och mil".

Genom att peka på ländernas "geografiska beskaffenhet" visade en talare, att vad som passade för vissa länder icke lämpade sig för Sverige. Sveriges bredd var omkring 50 mil och längden var 150 mil. "England och Irland bildar tillsammans en triangel, som icke är liksidig

Bild 2. Riksdagsman Peter Mårtensson.

men de 2 längre stå där icke i samma förhållande till den 3dje som längden av Sverige står till dess bredd.

Frankrike formerar nära nog en kvadrat eller åtminstone ett trapezium, som till formen närmar sig en kvadrat. Följaktligen lida dessa länder icke så mycket av medelportot som Sverige skulle komma att göra".

Det sades dock även många kloka ord. Friherre K. Ph. Bonde talade om "postinrättningarnas inflytande på civilisationens framåtskridande". Han påpekade även, att två av motionerna kommit från "det stånd, som inom vårt representativa statsskick med rätt anses som målsman för de industriella och kommersiella intressena". De andra motionerna kom från bondeståndet, "den del av nationen, som på sina skuldror bär största andelen i landets skattebelopp".

Av intresse är några uppgifter, som Bonde lämnade. Brevens antal per person var i England 11, i Schweiz 5, i Frankrike och Preussen ungefär 3. I Sverige var det endast ungefär ett på varje invånare. Då skrivkunnigheten i få länder var så utbredd som i Sverige, drog Bonde den slutsatsen, att "det måste finnas någon bristfällighet i postadministrationen".

I prästeståndet befarade en talare, att den föreslagna skrivelsen kunde räknas "ibland de många onödiga, kanske ibland de skadliga".

I bondeståndet förklarade en talare, att han avstyrkte reformen "till dess bönderna blivit befriade från vad dem oskäligen är pålagt". Det var postskjutsen, som bönderna önskade bli befriade från. Här avslogs förslaget om skrivelse till K. Maj:t, men som de andra stånden biträtt förslaget, blev detta riksdagens beslut.

I skrivelsen anfördes, att i riksdagen framförts förslag om att portoavgiften för alla brev av samma vikt, vilka sändas mellan orter inom riket, skulle jämkas till lika belopp samt erläggas med ett "å brevens baksida fästat särskilt slags stämplat papper". Därigenom skulle man kunna vid vägarna inrätta "mottagningsställen" för brev, där penninguppbörd ej komma att äga rum. Härmed avsågs brevlådor.

Inom generalpoststyrelsen utfördes nu en mycket omfattande utredning. Arbetet leddes av dåvarande postkamrer P. F. Th. Winroth, sist postdirektör i Stockholm. Angående arbetets omfattning får man en föreställning, när det meddelas, att utom hjälp, som erhöles av kammarkontorets ordinarie personal, hade en person dagligen och tre personer med högst få avbrott under ett och ett halvt års tid ägnat sig åt detta arbete.

Det kan inte bli tal om att gå närmare in på denna utredning. Här skall endast nämnas ett och annat ur det betänkande, som generalpoststyrelsen avlämnade till Kungl. Maj:t den 18 oktober 1853.

Styrelsen anslöt sig till det Hillska systemet men hade dock till att börja med tänkt föreslå två portosatser, 3 och 6 skilling för avstånd av t. o. m. 10 mils resp. längre avstånd och förutsatte, att de två portosatserna skulle efter någon tids erfarenhet "sammansmälta till en likformig av 4 skilling per lod". Styrelsen övergav emellertid denna tanke och föreslog ett medelporto på 5 skilling. Styrelsen var förvissad om att inkomsten av detta porto skulle kunna "draga sina utgifter".

I skrivelsen behandlades många andra frågor såsom om lokalbrev och lösbrev. Här må endast påpekas, att lokalportot bibehölls och att det således icke blev något fullt konsekvent genomfört enhetsporto.

Vidare dryftades frågor om postmästarnas sportler, om sättet för förtecknande av post, om provision för frimärkenas försäljning m. m.

Sedan yttrande avgetts av statskontoret, framlades proposition i ämnet till 1853/54 års riksdag. Gentemot generalpoststyrelsens förslag anfördes i propositionen, att minskningen i inkomst vid det av styrelsen föreslagna 5-skillingsportot visserligen icke var av någon större betydelse, men att portot dock var allt för drygt för ett betydande antal korrespondenter. För ungefär $\frac{2}{5}$ av alla försändelser skulle portot höjas och detta skulle för korrespondenter medföra en årlig merutgift av mer än 50.000 kronor.

I propositionen föreslogs två räjonger: 4 skilling inom 20 mils avstånd och 6 skilling på längre avstånd.

Liksom generalpoststyrelsens skrivelse innehöll propositionen även förslag i flera frågor, som ansetts bli aktuella genom det ändrade portosystemet och frimärkena. I flertalet fall följde propositionen styrelsens förslag. En avvikelse bör dock nämnas. Styrelsen hade föreslagit, att ur brevlådor upphämtade, icke frimärkta brev skulle påläggas en särskild lösen, motsvarande enkelt porto. Enligt propositionen skulle detta gälla endast brev ur brevlådor å ångfartyg och diligenser. Brev, som nedlades i andra brevlådor, skulle ovillkorligen vara frimärkta.

K. Maj:t begärde befogenhet att, när postverkets inkomster blev tillräckliga, fastställa en avgift av 4 skilling på alla avstånd.

Bevillningsutskottet hemställde, att gällande posttaxor skulle bibehållas och att propositionens övriga förslag skulle förfalla.

Mot detta utskottets betänkande anmälde E. M. Björnstjerna reservation. I huvudfrågan föreslog reservanten ett medelporto på 4 skilling

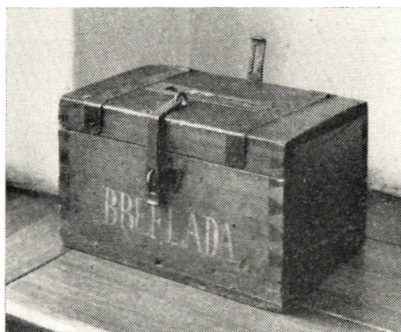

Bild 3. Äldre brevlåda. I Postmuseum.

och även i andra frågor, som upptagits i propositionen, anförde reservanten skiljaktig mening. Här skall endast nämnas, att enligt reservationen skulle ur brevlådor upphämtade, icke frimärkta brev lösas av mottagaren utan att någon särskild lösenavgift upptogs. Men det heter, att vid inlämning skulle avgiften erläggas medelst s. k. frimärken. I propositionen heter det "frimärken eller penningar".

Behandlingen hos ständerna blev mycket omständlig. Även generalpoststyrelsens skrivelse omnämndes i debatten och det fanns således mycket att tala om. Meningarna var delade. Det hela resulterade i återremiss till utskottet, som i förnyat yttrande övergick till 4-skillingsportot. Det följer i flera fall reservationen men har ett särskilt uttalande. Med hänsyn till de fördelar, som medelportot beredde korrespondenterna, kunde man fordra, att avgiften erlades med frimärken. Utskottet föreslog därför, att för varje brev, som betalades kontant, skulle utgå en extra avgift av 1 skilling. Beloppet skulle tillfalla postmästaren. Ofrimärkta brev ur brevlådor skulle utlämnas mot erläggande av portot utan extra avgift.

Utskottets utlåtande var avfattat i nio punkter och diskuterades i vissa fall mycket ingående. Några nya skäl för eller emot framfördes i stort sett icke och utskottsförslaget bifölls med undantag för ett par mindre punkter. För ofrankerat brev skulle någon extra avgift icke utgå.

Sedan långt tillbaka i tiden hade avgift såsom för ett lod upptagits även om brevet vägt över 1 men ej över 1 1/2 lod. Detta "remedium" hade uteslutits i alla de framförda förslagen men bibehölls på yrkande av bondeståndet.

Så var den stora frågan äntligen i hamn och ständernas beslut anmälades till K. Maj:t den 25 oktober 1854. Skrivelsen följer till största delen Björnstjernas reservation.

K. Maj:t infordrade från generalpoststyrelsen yttrande över riksdagsskrivelsen. Denna ansågs såsom en hemställan, av vilken K. Maj:t icke ansågs bunden. När ständerna antagit utskottsförslaget om ett medelporto på 4 skilling, uttalade Aftonbladet den förhoppningen, att Kungl. Maj:t skulle följa riksdagen. Så skedde också, ehuru icke i alla detaljer. Generalpoststyrelsen talar om ständernas "förslag". Särskilt reagerade den mot att ur brevlådor upphämtat ofrimärkt brev skulle utlämnas mot lösen av felande porto. Härmed skulle frankeringsfrihet införas. I detta fall gick K. Maj:t mot ständerna liksom även i fråga om sättet för försändelsers förtecknande.

Det nya portosystemet medförde en ökning med 2 skilling för 4 procent av breven och 1 skilling för 11 procent. För 25 procent inträdde ingen ändring och för de övriga nedsattes avgiften med 1 högst 8 skilling.

De nya föreskrifter, som påkallades av de genomgripande förändringarna, meddelades, förutom genom Kungl. kungörelsen den 9 november 1855, genom ett Kungl. brev till Styrelsen samma dag och en kungörelse från Styrelsen den 24 maj 1855, intagen i Svensk författningssamling.

Den Kungl. kungörelsen innehåller om frimärket icke annat än att s. k. frimärken kan användas vid portoavgiftens erläggande. Närmare bestämmelser meddelades genom det kungliga brevet och Generalpoststyrelsens kungörelse. Det är anmärkningsvärt, att man till att börja med tycks ha utgått ifrån, att frimärket var endast för allmänheten. Kontant betalda brev frimärktes ej av postfunktionären.

Detta förhållande motiverar frågan om sambandet mellan medelportot och frimärket. Meningarna härom ha varit delade. Frågan är mer i förbigående berörd i två filatelistiska arbeten (båda i företalen). I det ena heter det, att frimärket "till stor del torde ha möjliggjort denna reform" (medelportot). I den andra skriften heter det, att "porto-reformen gav upphov till frimärket". Det senare uttalandet kommer väl sanningen närmare. Teoretiskt sett kan man naturligtvis använda enhetsportot utan frimärken liksom detta porto icke är nödvändigt för användningen av frimärken.

Faktiskt är det så, att de komplettera varandra. Frammärket och brevlådan bidrog i hög grad till enhetsportots goda resultat.